

Izabela Plesiewicz-Świerczyńska

Uniwersytet Łódzki, Łódź

Traktat brytyjsko-japoński (*Nichi-Ei Dōmei*) jako potwierdzenie stref wpływów Imperium Brytyjskiego i Japonii w Azji Południowo-Wschodniej na początku XX wieku

Na początku XX wieku zmarła królowa Wiktoria (1819–1901), za panowania której Wielka Brytania przeżywała największy rozkwit w swojej historii. W okresie jej rządów państwo ugruntowało swą pozycję jako czołowego mocarstwa światowego. Posiadało ono największe kolonie, pokrywające niemalże cały glob oraz silną armię. Królewska Marynarka Wojenna odgrywała rolę głównej siły obronnej kraju. Do tego rewolucja przemysłowa, która rozpoczęła się w XVIII wieku, spowodowała, że Wielka Brytania posiadała najbardziej produktywną gospodarkę na świecie (Freese 2016: 125–128).

Dominująca pozycja Wielkiej Brytanii na świecie sprawiła, że kraj ten prowadził politykę imperialną. Jako pierwszy ideę imperializmu wysunął premier Wielkiej Brytanii Benjamin Disraeli (1804–1881), który uzasadnił w ten sposób konieczność kontynuowania polityki kolonialnej ekspansji przez Zjednoczone Królestwo. Orędownicy brytyjskiego imperializmu utrzymywali, że ta doktryna uchroni Imperium przed zewnętrznymi zagrożeniami i zapewni mu wpływy ekonomiczne. W tym kontekście warto zacytować słowa brytyjskiego polityka i przedsiębiorcy Cecila Rhodesa (1853–1902), który w jednym ze swoich licznych wystąpień tymi słowami bronił forsowanej doktryny:

My, kolonialni politycy, musimy uzyskać nowe ziemie, aby osiedlić na nich nadwyżkę ludności, by znaleźć nowe rynki zbytu dla towarów produkowanych przez nią w fabrykach i kopalniach. Imperium, jak zawsze mówiłem, jest kwestią chleba i masła. Jeżeli chcecie uniknąć wojny domowej, musicie zostać imperialistami (Ziółek 1997: 145).

Decydując się na prowadzenie polityki imperialnej, Wielka Brytania miała na celu uzyskanie dominacji politycznej, gospodarczej, jak i kulturowej nad innymi państwami. Swym zasięgiem Imperium brytyjskie obejmowało m.in.: dominia, kolonie, protektoraty, terytoria mandatowe i inne terytoria zależne.

Sytuacja na arenie politycznej zmieniała się diametralnie pod koniec XIX wieku. Najpierw Rosjanie rozpoczęli rywalizację z Brytyjczykami zarówno na granicy z Indiami, jak i w Chinach. Oprócz tego Niemcy zjednoczeni przez Otto Bismarcka (1815–1898) w 1870 roku oraz ich sprawność przemysłowa wkrótce zaczęły przewyższać brytyjską w wielu dziedzinach. Pozwoliło to Niemcom zbudować potężną armię i rozpocząć morską rywalizację. Dlatego też brytyjska dyplomacja na Dalekim Wschodzie pod koniec XIX wieku była motywowana obawą przed ekspansjonizmem ówczesnych mocarstw. Japonia okazała się w tym przypadku potencjalnym sprzymierzeńcem. Jej bowiem również zagrażało Imperium Rosyjskie.

W przeciwieństwie do Imperium Brytyjskiego, Japonia, na przełomie XIX i XX wieku, nie była potęgą światową. Rządy pierwszych siogunów z rodu Tokugawa (jap. 徳川氏), którzy sprawowali rządy w latach 1603–1868, po długim okresie wojennych wstrząsów, zagwarantowały Japończykom wyczekiwaną stabilizację. Kraj zyskiwał na sile, bowiem oprócz tarć wewnętrznych i licznych w tym okresie klęsk żywiołowych¹ nic innego nie zakłócało życia mieszkańcom kraju samurajów. Na Wyspach Japońskich mogły wszechstronnie rozwijać się zarówno wymiana handlowa, rolnictwo jak i rodzime rzemiosło, a to szło w parze z postępowaniem nauki i rozkwitem rodzimej japońskiej kultury (Sansom 1977: 143–160). Powodem ograniczenia kontaktów ze światem zewnętrznym było zagrożenie wynikające z chęci podporządkowania przez inne kraje terytorium Japonii, a także obawa o decentralizację władzy.

¹ W 1703 roku Edo nawiedziło trzęsienie ziemi i pożar, skutkiem czego stolica ponownie, po niespełna półwieczu, uległa poważnemu zniszczeniu. Klęski żywiołowe będą zresztą gnębiły Japonię przez cały XVIII wiek.

Za czasów siogunów z rodu Tokugawa okres izolacjonizmu (jap. 鎖国, *sakoku*, „zamknięty kraj”) był najdłuższy w historii tego kraju, bowiem trwał prawie 200 lat. Izolacjonizm jest to ideologia, która zakłada brak ingerencji w sprawy innych państw i obronę interesów własnego kraju. Zgodnie z jej założeniami kraj nie wiąże się jakimikolwiek sojuszami z innymi państwami (Antoszewski, Herbut 1999: 189). Stąd też w Japonii panująca dynastia siogunów niepokoiła się rosnącymi wpływami ze strony Hiszpanii i Portugalii, które odbierała jako zagrożenie dla stabilności władzy. Rząd japoński postanowił odciąć się od wszelkich kontaktów ze światem zewnętrznym, ograniczając kontakty z cudzoziemcami do minimum. Ostateczne zamknięcie kraju nastąpiło w okresie panowania Tokugawy Hidetady (jap. 徳川 秀忠, 1579–1632), syna Ieyasu, który panował w latach 1606–1623². W 1611 roku wydał on dekret zabraniający wyznawania w Japonii wiary w Jezusa Chrystusa (Laver 2011: 61). Niepokornych, którzy pozostali przy chrześcijańskiej wierze, zabijano. Prześladowania chrześcijan stały się elementem polityki zamknięcia kraju, wdrażanej od roku 1623. To właśnie wtedy drugi siogun z rodu Tokugawa zaostrzył prawo i zakazał Japończykom opuszczania kraju, jak również zabronił wracać tym, którzy wyjechali z niego wcześniej.

Szczyt potęgi ród Tokugawa osiągnął w latach 1623–1651, za panowania Tokugawy Iemitsu (jap. 徳川家光, 1604–1651), który w 1635 roku ogłosił dekret o zamknięciu kraju *Sakoku-rei* (jap. 鎖国令), co oznacza „dekret o zamkniętym kraju” (Henshall 2004: 67–70). Politykę izolacji kraju, określaną terminem *kaikin* (jap. 海禁, „zakaz morski”), feudalny reżim uzasadniał chęcią utrzymania Japonii z dala od wszelkich wpływów, które mogłyby jej w jakikolwiek sposób zagrozić. Jedynymi Europejczykami, którzy przez ponad 200 lat mogli prowadzić wymianę handlową z izolowaną od reszty ówczesnego świata Japonią, byli Holendrzy. W roku 1623 Japonię zmuszeni byli opuścić Anglicy. Anachroniczny system władzy³, na którego straży stała dynastia Tokugawów, coraz bardziej nie przystawał do realiów kapitalistycznych przemian, jakim ulegało japońskie społeczeństwo⁴. Od 1760 roku

2 Władzę synowi Ieyasu przekazał w 1605 roku, miał jednak nadal wpływ na rządy w kraju.

3 Zużycie się władzy widoczne stało się już w latach 30. XIX wieku, kiedy wybuchła klęska głodu w Japonii.

4 W okresie Edo w Japonii istniał podział na 4 warstwy społeczne zwane *shi-nō-kō-shō*: samurajów, chłopów, rzemieślników i artystów oraz kupców. Dwór cesarski

w Japonii regularnie wybuchały chłopskie rebelie. Izolacja pogłębiła trudności ekonomiczne zapóźnionej technicznie Japonii. Administracja państwowa była skorumpowana i nieuczciwa. Postępująca od lat 60. XIX wieku inflacja spowodowała wzrost cen wielu produktów, co było źródłem społecznego niezadowolenia. Do tego liczne próby nawiązania kontaktów z Japonią przed 1853 rokiem przez państwa zachodnie nie przynosiły rezultatów.

„Otwarcie” Japonii na Zachód po okresie izolacji, do którego przyczyniła się ekspedycja komodora amerykańskiej marynarki wojennej Matthew Calbrighta Perry’ego (1794–1858), jak również restauracja władzy cesarskiej w okresie Meiji (1868–1912) oraz liczne reformy przeprowadzone pod koniec XIX wieku sprawiły, że mało dotąd znacząca na tym obszarze świata Japonia, stała się państwem, które zdominowało Azję, siłą dorównując zachodnioeuropejskim mocarstwom (Beasley 2002: 156). Japońskie państwo przeszło niewiarygodnie szybką modernizację i industrializację (Wakabayashi 1986: 60). Do tego wygrana Japonii w wojnie japońsko-chińskiej (1894–1895) sprawiła, że kraj ten zaczął dążyć do umacniania swojej pozycji na świecie.

Kłeska poniesiona przez Chiny doprowadziła do rozpoczęcia polityki osłabiania tego państwa przez mocarstwa takie jak: Cesarstwo Rosyjskie, Francja, Wielka Brytania i Niemcy. Carska Rosja zaczęła domagać się od Chin koncesji w Mandżurii oraz usunięcia stacjonujących w rejonie Pekin-Tiencin (chiń. 天津; pinyin: Tiānjīn) obcych wojsk, co zaniepokoiło Japonię i stało się czynnikiem motywującym do wzmocnienia jej zbrojeń. Negocjacje pomiędzy Cesarstwem Rosyjskim a Chinami przyglądały się ówczesne mocarstwa, a szczególnie Wielka Brytania, która obawiała się, że Cesarstwo może wywierać na Państwie Środka zbyt duże ustępstwa. Wkrótce rokowania zostały przerwane, a wojska rosyjskie pozostały na terenach Mandżurii.

Tymczasem Wielka Brytania znalazła się na krawędzi wojny z czterema innymi wielkimi mocarstwami: USA, Cesarstwem Rosyjskim, Francją i Niemcami, ale w każdym z tych przypadków do wojny ostatecznie nie doszło. Konflikt ze Stanami Zjednoczonymi, który wybuchł w 1885 roku dotyczył sporu granicznego pomiędzy Wenezuelą a brytyjską Gujaną. Brytyjczycy odrzucili propozycję mediacji, co prezydent USA Grover Cleveland

z arystokracją dworską, mnisi oraz tzw. nieludzie (hinin, eta), znajdowali się poza tą klasyfikacją.

(1837–1908) uznał za naruszenie doktryny Monroe’a. Kryzys nasilił się po wybuchu wojny amerykańsko-hiszpańskiej, która trwała od 25 kwietnia do 12 sierpnia 1898 roku. W wyniku tego sporu Hiszpania utraciła większość swych posiadłości na Karaibach i na obszarze Pacyfiku, natomiast USA porzuciły dotychczasową politykę izolacjonizmu. Ostatecznie jednak zaangażowanie Wielkiej Brytanii w spory z mocarstwami europejskimi pozwoliły Amerykanom na przeforsowanie własnej wizji granicy gujańsko-wenezuelskiej. W przypadku sporu z Rosją o podział wpływów w Chinach, to rozwiązano go na drodze pokojowej, godząc się na oddanie caratowi kontroli nad Mandżurią.

Najpoważniejszy okazał się konflikt z Francją, który wybuchł w 1898 roku, w momencie, kiedy Francuzi dotarli do Faszody nad Nilem. Zostało to uznane przez Brytyjczyków za naruszenie ich strefy wpływów i w konsekwencji zagrozili oni Francji wojną. Spór z Niemcami był związany z II wojną burską, która wybuchła w 1899 roku. Do konfliktu zbrojnego brytyjsko-niemieckiego ostatecznie nie doszło, a wojna zakończyła się w 1902 roku wchłonięciem burskich republik przez brytyjską Afrykę Południową.

Napięta sytuacja międzynarodowa spowodowała, że zarówno Wielka Brytania, jak i Japonia zaczęły szukać sojuszników na wypadek wybuchu ewentualnego konfliktu zbrojnego. Rząd w Tokio na konferencji, która odbyła się w grudniu 1901 roku oznajmił, że jest gotów na sojusz z Londynem. W rozmowie z brytyjskim posłem MacDonaldem, japoński premier Katsura Tarō (jap. 桂 太郎, 1848–1913) potwierdził słowa cesarza Mutsuhito (jap. 睦仁, 1852–1912)⁵, który stwierdził, że: „jest gotów wziąć na siebie odpowiedzialność za zawarcie układu” (BDOW 1927: 106)⁶. Japoński dyplomata Ishii Kikujirō (石井 菊次郎, 1866–1945) zawiózł do Londynu japońską wersję traktatu. Część polityków brytyjskich, opowiadała się za kontynuacją polityki *splendid isolation* (wspaniałego odosobnienia), ponieważ uważali oni, że Wielka Brytania może utrzymać swą mocarstwową pozycję nie wiążąc się sojuszem z żadnym państwem. Z kolei politycy tacy jak Arthur Balfour (1848–1930) i Joseph Chamberlain (1836–1914) zdawali się dostrzegać, że okres izolacji Wielka Brytania ma już za sobą i aby do końca nie utracić

⁵ Cesarz Japonii nazwany pośmiertnie Meiji (jap. 明治天皇, Meiji-tennō).

⁶ Notatka Whiteheade’a z przebiegu rozmowy MacDonalda z Katsurą z 23 grudnia 1901 roku.

wpływu na bieżące wydarzenia polityczne, musi znaleźć odpowiedniego sojusznika. Nad podpisaniem sojuszu z Japonią najdłużej wahał się izolacjonista, premier Salisbury. Ostatecznie, do aliansu osobiście przekonał go sir Claude Macdonald (1852–1915).

Pierwszy anglo-japoński sojusz został sygnowany 30 stycznia 1902 roku w Londynie w Lansdowne House przez szefa dyplomacji Edwarda VII (1841–1910), lorda Lansdowne (1845–1927) oraz japońskiego ministra spraw zagranicznych Hayashiego Tadasu (jap. 林 董, 1850–1913). Jest on znany w historiografii jako traktat brytyjsko-japoński (ang. *Anglo-Japanese Alliance*, jap. 日英同盟協約, *Nichi-Ei Dōmei Kyōyaku*). Miał on szczególny charakter bowiem z jego wskazaniem Japonia zgodziła się na uznanie priorytetu interesów brytyjskich w Chinach, a Wielka Brytania interesów japońskich w Korei. Zarówno Japonia, jak i Wielka Brytania zobowiązały się w nim do poszanowania zasady otwartych drzwi⁷ oraz zachowania neutralności w razie konfliktu na wspomnianych terenach, a także udzielenia sobie wzajemnej pomocy wojskowej, ale tylko w przypadku, gdyby w konflikt zaangażowało się państwo trzecie. Kluczowy, III artykuł miał następującą treść:

gdyby w wypadku powyższym jakiegokolwiek inne mocarstwo lub mocarstwa włączyły się do działań wojennych przeciwko aliantowi, druga Wysoka Układająca się strona przyjdzie temuż na pomoc i będzie prowadzić wojnę wspólnie oraz w porozumieniu z tymże zawrze pokój (BFSP 1905: 83–84).

Wiązało się to z niepodejmowaniem ewentualnej ingerencji zbrojnej przez Wielką Brytanię w spór pomiędzy Japonią a Rosją, a przystąpić miała do działań wojennych tylko w przypadku, gdyby po stronie Rosji opowiedziała się np. Francja. Dodatkowo w tajnym protokole do traktatu strony zgadzały się na otworzenie swych baz dla okrętów sojusznika i postanawiały utrzymać wspólnie na Pacyfiku flotę większą od sił jakiegokolwiek mocarstwa trzeciego.

Sojusz miał obowiązywać przez 5 lat i gwarantował zbrojną pomoc sojusznika w przypadku wojny koalicyjnej. Tekst dokumentu został opublikowany 11 lutego 1902 roku. Konsekwencją sygnowania przymierza było ogłoszenie w Izbie Gmin przez lorda Lansdowne końca polityki *splendid isolation*.

⁷ Amerykańska formuła polityczna „otwartych drzwi” była międzynarodowym porozumieniem, dającym rywalizującym ze sobą imperiom równe szanse w kwestii wymiany handlowej w Chinach.

Początkowo politycy brytyjscy obawiali się, czy sygnowanie traktatu nie spowoduje uwikłania armii brytyjskiej w ewentualną wojnę, która nie będzie jej dotyczyć. Dlatego też z ulgą przyjęto wiadomość, iż po wybuchu wojny rosyjsko-japońskiej (1904–1905), żadne inne mocarstwo nie postanowiło interweniować po stronie rosyjskiej (Corbett 2015: 78–94). Dla Brytyjczyków był to przełomowy moment w historii ich kraju w którym, podobnie jak prawie dwadzieścia lat wcześniej Japończycy, wybrali, kim będą ich sprzymierzeńcy, a z kim będą walczyć. Jak się po latach okazało, Brytyjczycy za kilkadziesiąt lat byli zmuszeni walczyć przeciwko Japonii, tym razem z USA jako nowym sojusznikiem.

Dla Japonii podpisanie sojuszu oznaczało podniesienie prestiżu na arenie międzynarodowej. Dzięki sygnowaniu traktatu poprawiła ona nie tylko stosunki z Londynem, ale także z Waszyngtonem. Ówczesna japońska prasa rozpisywała się na temat anglo-japońskiego sojuszu w następujący sposób: „my Japończycy, niechrześcijanie, współpracujemy z cywilizowanym narodem i stajemy się wiodącą siłą w utrzymaniu pokoju na Wschodzie” (Murashima 2000: 72–73). Kontynuacją aliansu brytyjsko-japońskiego było sygnowanie 12 sierpnia 1905 roku (jap. 第二回日英同盟協約, *Drugi japońsko-angielski układ o sojuszu*) oraz 13 lipca 1911 roku w Londynie (jap. 第三回日英同盟協約, *Trzeci japońsko-angielski układ o sojuszu*) osobnych dokumentów, w których strony zobowiązały się do poszerzenia obszaru obowiązywania traktatu o terytorium całej Azji Wschodniej a także Indie (Nish 1972: 108–120). Sojusznicy zobowiązywali się również do udzielenia wzajemnej pomocy wojskowej w przypadku wojny nawet z jednym państwem. Symbolicznym końcem obowiązywania traktatu brytyjsko-japońskiego był tzw. *Traktat czterech mocarstw* (jap. 四力国条約, *Yonkakoku Jōyaku*, ang. *Four Power Treaty*), który 13 grudnia 1921 roku przyjęły Stany Zjednoczone, Francja, Wielka Brytania i Japonia (Morinosuke 1980: 560–564) na konferencji waszyngtońskiej odbywającej się w latach 1921–1922⁸. Wskazane kraje zobowiązały się do zaprzestania ekspansji terytorialnej oraz do przeprowadzenia rozmów w razie kryzysu w rejonie Pacyfiku, zanim którekolwiek

⁸ Podczas dyplomatycznych spotkań trwających od listopada 1921 roku do lutego roku następnego delegaci USA, Wielkiej Brytanii, Chin, Japonii, Francji, Włoch, Belgii, Holandii i Portugalii porozumieli się w kwestii ograniczenia zbrojenia i wspólnego działania na rzecz pokoju we wstrząsanej wówczas poważnymi konfliktami Azji.

z nich podejmie jakiegokolwiek działania. Ponadto państwa, które sygnowały tę umowę, zadeklarowały, że będą wzajemnie szanować swoją własność i uprawnienia na Pacyfiku (Ciment 2015: 251).

Zapis traktatu brytyjsko-japońskiego potwierdzał, że Imperium Brytyjskie zachować miało neutralność wtedy, gdyby konflikt na Dalekim Wschodzie ograniczył się jedynie do starcia japońsko-rosyjskiego i musiałyby ono wystąpić zbrojnie z pomocą swojemu sojusznikowi, na wypadek gdyby u boku carskiej Rosji wystąpiła Francja. Balfour miał nadzieję, że wzmocni on pozycję jego kraju: „Ten ważny krok został podjęty, a jeśli Japończycy zaakceptują nasze propozycje, możemy walczyć o nasze istnienie w każdej części świata przeciwko Rosji i Francji” (Balfour 1901). Obu krajom zależało jednak na osłabieniu pozycji Cesarstwa Rosyjskiego i jego parcia na osłabione Chiny. Życzliwe stanowisko Brytyjskich polityków otworzyło dla Japończyków kasy banków londyńskich i umożliwiło przygotowanie do wojny rosyjsko-japońskiej, która postawiła Japonię na równi z innymi światowymi mocarstwami. Sygnowanie traktatu brytyjsko-japońskiego w 1902 roku stanowiło potwierdzenie postępującej degradacji sił, a także możliwości realnego kształtowania polityki azjatyckiej przez Brytyjczyków.

The Anglo-Japanese Alliance (Nichi-Ei Dōmei) as confirmation of the zones of influence of the British Empire and Japan in Southeast Asia in the early twentieth century

Summary

The first Anglo-Japanese Alliance was signed in London, on 30 January 1902, by Lord Lansdowne (British foreign secretary) and Hayashi Tadasu (Japanese minister in London). The alliance bound Britain and Japan to assist one another in safeguarding their respective interests in China and Korea. It was a diplomatic milestone that saw an end to Britain's splendid isolation. Directed against Russian expansionism in the Far East, it was a cornerstone of British and Japanese policy in Asia until after World War I. The alliance was renewed and expanded in scope twice, in 1905 and 1911. It was specifically terminated by the Four-Power Pacific Treaty (1921).